

Hogyan alakult a kétkeresős családok munka és magánélet közötti konfliktusa a válság hatására 2004 és 2010 között Európában?¹

Szalma Ivett

ivett.szalma@unil.ch

Beérkezés: 2013. 08. 28.

Átdolgozott változat beérkezése: 2014. 04. 01.

Elfogadás: 2014. 04. 16.

ÖSSZEFOGLALÓ: Annak ellenére, hogy a munka és magánélet közötti interakció egy gyakran vizsgált terület, ez idáig kevés kutatás elemezte, hogy a 2008-ban kezdődő gazdasági válság miként hatott a nők és a férfiak munka és magánélet közötti egyensúlyára. Jelen kutatás azonkívül, hogy feltárja, milyen tényezők játszanak szerepet a munka és magánélet közötti konfliktus kialakulásában a munkapiac oldaláról Európában, azt is vizsgálja, miként változott ezeknek a tényezőknek a hatása 2004 és 2010 között. Mivel a jelenlegi gazdasági válság különbözőképpen sújtotta a férfiakat és a nőket, ezért külön modellekben vizsgáljuk a két nemet. Elemzésünkhöz a European Social Survey nemzetközi adatbázis második és ötödik hullámát használtuk, amely lehetővé teszi, hogy 21 európai országot hasonlítsunk össze. Ehhez a leíró statisztikákon kívül többszintű regressziós elemzést is alkalmazunk. Eredményeink rávilágítanak arra, hogy a férfiak munka és magánélet közötti konfliktusára nagyobb mértékben hatott a jelenlegi gazdasági válság a munkapiaci közvetítő csatornákon keresztül, mint a nőkére. Ennek hátterében pedig az állhat, hogy továbbra is tartja magát az a tradicionális szemlélet, mely szerint elsősorban az apák feladata, hogy helytálljanak a munkapiacon.

KULCSSZAVAK: European Social Survey, nemzetközi összehasonlítás, munka és magánélet közötti konfliktus, gazdasági válság

Bevezetés

A tanulmány azt vizsgálja, hogy milyen tényezők játszottak szerepet a 2008-ban kezdődő pénzügyi válság előtti időszakban a munka és a magánélet közötti konfliktus létrejöttében a kétkeresős családok körében, illetve, hogy e tényezők hatása miként változott a válság következtében. A gazdasági válság elsősorban a munkapiacon keresztül hat az emberek életére, ezért a munka és a magánélet közötti konfliktusnak csak az egyik irányát vizsgáljuk: amikor a munka hat negatívan a magánéletre. A kutatók többsége ezt tartja gyakoribb problémának (Kinnunen és Mauno

¹ A szerző köszönetet mond a két anonim bírálónak, Murinkó Líviának és Michèle Ernst Staehlinek hasznos kritikáikért és gondolatébresztő javaslataikért, valamint Antal Erikának a minta lehatárolásában nyújtott szakmai segítségéért.

1998; Steiber 2009), és kevesebb figyelmet fordítanak a magánélet és munka közötti konfliktusra.

A 2008-ban kezdődő pénzügyi válság a munkapiacra belül is több csatornán keresztül fejtheti ki a hatását a munka és magánélet közötti konfliktusra. Egyrészt változhattak a munka olyan jellemzői, mint a munka intenzitása, a megszokottól eltérő munkarend gyakorisága vagy a ledolgozott munkaórák hossza. Másrészt azáltal, hogy növekszik a munkanélküliek száma, emelkedhet a munkavállalók bizonytalanságérzete is, mivel félnek attól, hogy ők maguk is bármikor elveszíthetik a munkájukat. Ha egy régióban magas a munkanélküliség, akkor az ott élőknek kisebb esélyünk van arra, hogy munkájuk elvesztésekor találnak egy másik munkát (Oesch és Lipps 2012; Kalleberg 2013). Harmadrészt közvetlenül is érintheti a munkavállalókat a válság az egyes munkáltatók által bevezetett olyan új válságkezelő intézkedések révén, mint a bércsökkentés vagy a csökkentett munkaidő.

Az 1990-es évektől megfigyelhető egy pozitív trend a munka és magánélet összehangolásának tekintetében; mind az állam, mind a vállalatok figyelmet fordítottak erre a kérdéskörre (Naithani 2010). Az Európai Unió számára például azért fontos a két szféra közötti egyensúly megteremtése, mert így javíthatják az egyének életminőségét, másrészt ezzel elő is segíthetik a nők munkapiaci részvételét (Kotowska és Matysiak 2008; McGinnity és Calvert 2008). Az egyes országok számára pedig azért fontos, mert így emelhető a fertilitási ráta. Korábbi vizsgálatok alátámasztották, hogy a jelenlegi alacsony termékenységi mutatókra is pozitívan hathat a munka és a magánélet közötti egyensúly megteremtése (Kotowska és Matysiak 2008). Míg a profitorientált vállalatoknak azért volt érdekükben, hogy foglalkozzanak ezzel a kérdéssel, mert így növelhették alkalmazottaik munkateljesítményét, lojalitását, miközben csökkenteni tudták a vállalatban belüli fluktuációt (Naithani 2010). Azonban az európai országok többségében a 2008-ban kezdődő pénzügyi válság megtörte ezt a pozitív trendet, hiszen a válsággal sújtott államok többsége a jelenlegi helyzetben nem a munka és a magánélet közötti konfliktus javítására vagy a nők munkavállalásának megkönnyítésére fókuszál, hanem a munkanélküliség csökkentésére, a vállalatok pedig költségcsökkentés címen kevesebb hangsúlyt fordítanak a munka és a magánélet összehangolására, mint korábban (Naithani 2010).

A European Social Survey két hulláma lehetővé teszi, hogy 2004-ben, a válság előtt, és 2010-ben, a válság alatt, vizsgáljuk meg, miként alakult a munka és magánélet közötti konfliktus Európa 21 országában a kétkeresős gyermekes családok körében. Milyen tényezők befolyásolták ezt a konfliktust a munka oldaláról, illetve az egyes tényezők hatása miként módosult a két megfigyelt időszakban? Ezeknek a kérdéseknek szakpolitikai relevanciája is van, hiszen támpontot adhatnak arra vonatkozóan, hogy a válság vajon azokat a kétkeresős családokat is sújtotta-e, ahol mindkét fél dolgozik. Választ kaphatunk tehát arra a kérdésre, hogy elegendő-e, ha válságkezelésként az állam csak a legkiszolgáltatottabb rétegekre, azaz a munkanélkülivé válókra fókuszál, vagy a kétkeresős családokat is támogatni kellene válság idején.

A tanulmány a következő struktúrát követi: a következő fejezetben áttekintjük az arra vonatkozó korábbi szakirodalmak eredményeit, hogy a munkapiaci struktúrák miként befolyásolják a munka és magánélet közötti konfliktust. A harmadik alfejezetben a hipotéziseinket ismertetjük. Az adatok és módszerek részben bemutatjuk a felhasznált adatbázist, a modellekbe bevont változókat és az alkalmazott módszereket. Az eredmények részben ismertetjük a leíró adatokat és a regressziós modellekből kapott együtthatókat. A következtetések részben pedig összefoglaljuk a kapott eredményeket és azok szakpolitikai relevanciáját, valamint a kutatás hiányosságait, illetve tárgyaljuk a továbblépési lehetőségeket is.

A munka és magánélet közötti konfliktust meghatározó tényezők a munka oldaláról

Annak ellenére, hogy a munka és magánélet közötti konfliktus sokak által kutatott terület, nem pontosan meghatározott, mit értenek alatta: sokan használják különbözőképpen. Egyrészt nem tisztázták, mit jelent maga a munka fogalma. Legtöbb kutatás a munka alatt csak a fizetett munkát érti (van der Lippe 2006; Duncan és Russel 2009; Steiber 2009), míg más kutatók a háztartási munkát is elválasztják a szabadidőtől (Aliaga 2006). Ezzel párhuzamosan az sem tisztázták, mi tartozik a magánélet szférájához. Csak a szabadidő, azaz a szórakozással, pihenéssel töltött idő számít, vagy minden, ami a fizetett munkán kívül esik? Ebben a kutatásban a munkán csak a fizetett munkát értjük, a magánéleten pedig minden mást, ami ezen kívül esik.

A munka és magánélet közötti konfliktus vizsgálatát a fogalmi készlet meghatározatlansága mellett tovább nehezíti, hogy mind a munka, mind a magánélet irányából hatnak rá tényezők. Egyrészt a magánélet szférájából, ahol olyan aktorok játszhatnak szerepet, mint a kisgyermek jelenléte, a nagyszülőktől kapott vagy nekik nyújtott segítség, a barátoktól kapott vagy barátoknak nyújtott segítség. Míg a munka oldaláról lényeges lehet a munkatársakkal, a felettesekkel való együttműködés/konfliktus, a munkahelyen létező gyakorlatok, valamint a létező társadalmi normák a család és a munka összeegyeztetésére.

A munka és a magánélet közötti konfliktus mezoszinten található kérdéskör, hiszen az egyéni tényezőkön kívül számos más mezoszintű tényező – mint például a családon belüli munkamegosztás vagy a munkakörnyezet – befolyásolhatja, miközben makroszinten is számos elem hathat rá, mint például a munkaidő hosszának törvényi szabályozása vagy a gyermekgondozási feltételek az adott társadalomban (Gregory és Milner 2009; Steiber 2009). Jelen kutatásban mindhárom szintet figyelembe vesszük, viszont kizárólag a munka oldaláról vizsgáljuk a munka és magánélet közötti konfliktust. Ennek oka, hogy a 2008-ban kezdődő pénzügyi válság hatását

szeretnénk felmérni a munka és magánélet közötti egyensúlyra, amely elsősorban a munkapiacra bekövetkezett változásokon keresztül hatott.²

A munka és magánélet közötti konfliktust vizsgáló tanulmányok döntő többsége hasonló összefüggést talált az olyan munkakörülményeket meghatározó változók között, mint a munkaintenzitás, a munkaidő, a rugalmas munkabeosztás és a foglalkozás jellege (Crompton et. al 1996; Duncan és Russel 2009; van der Lippe 2006; Hofacker és König 2013). Jellemző, hogy a hosszú munkaidő növeli a munka és magánélet közötti konfliktust (Grönlund és Öun 2010). Különösen a nőkre nézve figyelhető ez meg, mivel a férfiak munkaideje sokkal inkább konstans, mint a nőké (Hofacker és König 2013; van der Lippe et al. 2006). Nemcsak a munkapiacra töltött időnek van jelentősége, de annak is, hogy ez a munkaidő mennyire illeszkedik a megszokott munkarendhez, vagy pedig azt a napszakot, esetleg hétvégét érinti, amit a családok általában együtt tudnak tölteni. Steiber (2009) különbséget tesz *idő és intenzitás alapú munka és magánéleti konfliktus* között. Az előre nem látható munkavégzés (pl. az előre be nem jelentett túlóra) mindkét dimenzióban meghatározó. Egyfelől megnehezíti a családi programok tervezését és megvalósítását, másfelől intenzitásproblémát is előidézhet a munka szférájában. A szerző azt találta, hogy a nők inkább intenzitás alapú konfliktust élnek meg, míg a férfiak inkább idő alapú konfliktussal néznek szembe (Steiber 2009). Ennek egyik magyarázata lehet, hogy a férfiak fizetett munkával töltött munkaórájának száma szinte minden európai országban magasabb, mint a nőké. A nők intenzitás alapú problémája a kettős teherből származhat, azaz hogy rájuk hárul a háztartási feladatok oroszlánrésze (Hochschild 1990).

Több kutatás rámutatott, hogy minél magasabb beosztásban dolgozik valaki, annál nagyobb konfliktust él meg (McGinnity és Clavert 2008; van der Lippe et al. 2006). Ennek egyik oka, hogy a magasabb pozíciókban lévő munkavállalók általában hosszabb munkaidőben dolgoznak. Azonban McGinnity és Clavert (2008) Nyugat-Európát vizsgálva azt találták, hogy ez az összefüggés akkor is fennáll, ha a munkaidőt kontroll alatt tartják. A szerzők azt állítják, hogy a munkával járó felelősség és felügyelet lehetnek azok a tényezők, amelyek megnehezíthetik a munka és magánélet összehangolását a magasabb pozícióban dolgozó munkavállalók esetében. Nemcsak a vezetők, de a felsőfokú végzettséget igénylő pozícióban dolgozók is gyakran számolnak be arról, hogy a munkájukkal sohasem tudnak végezni (van der Lippe et al. 2006).

A munkahely bizonytalansága szintén negatív hatással van a munka és a magánélet közötti egyensúlyra, Green (2004) ezt az Egyesült Királyságban találta 1998-as paneladatokon. A szerző feltételezi, hogy azok, akik úgy érzik, elveszíthetik a munkájukat, hajlamosabbak többet dolgozni – egyrészt, hogy segítsék a céget az esetleges problémák áthidalásában, másrészt, hogy hátrébb kerüljenek az elbocsátandók

2 Nemcsak elméleti megfontolások, de módszertani szempontok is közrejátszottak abban, hogy a háztartási munkamegosztást nem vontuk be a modellekbe. Egyrészt az ESS két vizsgált hullámában másképpen történt ennek a kérdésnek az operacionalizálása. Másrészt az endogenitás jelenségét igyekszünk ezzel elkerülni, hiszen valószínű, hogy a munkapiacra bekövetkezett változás hatott a háztartási munkában bekövetkezett változásokra. Például ha valakinek csökkentették a munkaidejét, akkor lehetséges, hogy otthon több házimunkát végez, mint korábban.

listáján. Nemcsak az adott munkahely biztonsága megítélésének, de a korábbi élettapasztalatoknak is hatásuk lehet: az egyéni életút korábbi munka nélküli időszaka szintén kedvezőtlenül hatott a munka és a magánélet közötti egyensúlyra az Egyesült Királyságban (Winkelmann és Winkelmann 1998; Green 2004).

Mivel a munkapiac jellege országoként eltérést mutat az olyan fontos dimenziókban, mint a rugalmasság, a nők munkaerő-piaci részvétele, a részmunkaidős foglalkoztatás elterjedtsége, ezért azt várhatjuk, hogy az egyes országok és országcsoportok között is jelentős különbségek lehetnek a munka és magánélet közötti konfliktust illetően. Azonban korábbi vizsgálatok kevés különbséget találtak az országos szintű e változók tekintetében (Steiber 2009; Lippe et al. 2006; Crompton és Lyonette 2006). Az északi országokban a legnagyobb mértékű a munka és a magánélet közötti konfliktus (Scherer és Steiber 2007; van der Lippe et al. 2006), aminek a hátterében az húzódhat meg, hogy ezekben az országokban elterjedt a nők foglalkoztatottsága, így nemcsak azok a nők dolgoznak, akik a családi életüket össze tudják egyeztetni a munkájukkal (Scherer és Steiber 2007).

Munka és magánélet közötti konfliktus válság idején

Ez idáig kevés olyan tanulmány született, amely a 2008-ban kezdődő pénzügyi válság hatását vizsgálta a munka és magánélet közötti konfliktusra. Russel és McGunity (2013) Írországból – amely a jelenlegi válság által az egyik leginkább sújtott ország – elemezték, hogy milyen összefüggés található a 2008-ban kezdődő válság és a munkafeszültség között. Kutatásukban megkülönböztették a válság közvetlen és közvetett hatásait. A közvetlen hatások között olyan tényezőket elemeztek, mint a növekvő bizonytalanság vagy a bércsökkenés hatása. A közvetett hatások között vizsgálták a felelősségvállalás, az autonómia és felügyelet változását. Azt találták, hogy a válság hatására a munkafeszültség emelkedett, és ebben a krízisnek mind a közvetlen, mind a közvetett hatásai szerepet játszottak (Russel és McGunity 2013).

Hofacker és König (2013) a rugalmas munkakörülmények hatását vizsgálták a munka és a magánélet közötti konfliktusra a válság alatt. A szerzők szerint a munkaórák rendszertelensége és a kiszámíthatatlanság növelheti a munka és a magánélet közötti konfliktust. Azt találták a 2010-es ESS-adatokon 26 országot bevonva a vizsgálatba, hogy a rendszertelenség és kiszámíthatatlanság növekedett, így feltételezhetően ennek hatására a munka és magánélet közötti konfliktus is erősödött.

A válság egyik következménye, hogy a legtöbb európai országban növekedett a munkanélküliségi ráta. Green (2011) a korábbi kutatásoktól eltérően (Clark 2003; Oesch és Lipps 2012) a munkanélküliségi ráta és a munkavállalók jövéte közötti kapcsolatot vizsgálta Ausztráliában, és nem a munkanélküliségi ráta és a munkanélküliek jövéte közötti összefüggést. A szerző azt mutatta ki, hogy a munkanélküliségi rátának multiplikátor szerepe van, mert nemcsak a munkanélküliek jövéteire van negatív hatással, de a munkával rendelkező társaik jövéteire is.

A válság hatása genderszempontról

A legtöbb európai országban jelentős különbségek találhatók a nők és a férfiak munkapiaci karrierje tekintetében. Továbbra is a férfiakat tekintik az elsődleges kenyérkeresőnek a családon belül, annak ellenére, hogy az 1960-as évektől fokozatosan csökkent a nemek közötti szerezspecializáció (Milkman 1976; Hook 2010). Ugyanakkor továbbra is elsődlegesen a nők felelősek a háztartással kapcsolatos feladatok elvégzéséért a legtöbb európai országban. Antonopoulos (2009) szerint Európában a fizetett munka mennyisége csökkent a válsága alatt (mivel sokan váltak munkanélkülivé vagy csökkentett munkaidőben kellett dolgozniuk), viszont a nem fizetett munka mennyisége növekedett, hiszen a családok úgy próbálták pótolni a kiesett jövedelmüket, hogy maguk végeztek el olyan feladatokat, amelyeket korábban szolgáltatásként vásároltak meg a piacon. A szerző szerint így az várható, hogy az aszimmetrikus háztartási munkamegosztás megnöveli a nők munka és magánélet közötti konfliktusát.

Korábbi kutatások rávilágítottak arra, hogy a munka egyes jellemzői másképp hatnak a két nemre. Steiber (2009) azt találta Európában, hogy a munkahely bizonytalansága növeli a férfiak munka és magánélet közötti konfliktusát, de nem befolyásolja a nőket. Ez valószínűleg abból a tradicionális attitűdből fakad, amely szerint a férfiaknak kell az elsődleges kenyérkeresőknek lenniük, a nőkre pedig elsősorban a háztartási feladatok elvégzése hárul (Milkman 1976). Hofacker és König (2013) azt vizsgálták meg, hogy a rugalmas munkavégzés hogyan hat a nőkre és a férfiakra Európában. Eredményeik rámutattak arra, hogy a jelenlegi gazdasági válság csak a férfiak munka és magánéleti konfliktusát növelte meg, a nőket nem. Ennek hátterében az áll, hogy a férfiak a munkapiaci rugalmasságot arra használták fel, hogy még inkább kimutassák elkötelezettségüket a munkájuk iránt, míg a nők megpróbálták csökkenteni a munkaidejüket. A szerzők arra következtettek, hogy a két nem között ez az eltérő viselkedés az eltérő tradicionális nemi szerepekből adódik. Ezzel párhuzamosan azt is kimutatták, hogy a partner olyan munkajellegzetességeinek, mint a munkaidő vagy a megszokottól eltérő munkarend, nagyobb hatásuk van a nőkre, mint a férfiakra, mivel a nők nagyobb eséllyel igazítják a munkaidejüket és munkarendjüket a partnerükhöz, mint a férfiak. Clark (2003) hasonló genderkülönbséget talált a munkanélküliség hatására vonatkozóan az Egyesült Királyságban. A munkanélküliség sokkal negatívabban hatott a férfiak jóllétére, mint a nőkére. A szerző ennek hátterében szintén azt feltételezi, hogy a férfiakra erősebben vonatkozik az a norma, hogy munkahelyük legyen, mint a nőkre.

Hipotézisek

Ez az alfejezet a következőképpen épül fel: először a munka jellegére vonatkozó hipotéziseket tekintjük át, ezeknek a hipotéziseknek a gendervonatkozását is vizsgáljuk. Ezt követően a válság közvetlen hatására vonatkozóan fogalmazzunk meg két hipotézist. Végül pedig a makroszintre vonatkozó három hipotézist mutatjuk be.

A munka jellegére vonatkozó hipotézisek

H.1. A munka és magánélet közötti konfliktus egyik legmeghatározóbb eleme a munkaidő. Azok, akik több munkaórát dolgoznak, nagyobb mértékű munka és magánélet közötti konfliktussal szembesülhetnek, mivel előfordulhat, hogy nem marad idejük a munkán kívüli aktivitásokra. Nemcsak a saját munkaidő hossza, hanem a partner munkaideje is meghatározó lehet, mivel ez is megakadályozhatja a családi programok kialakítását vagy éppen a háztartási munkák elvégzését. A munkaórák száma mellett a munkaidő struktúrája is szerepet játszhat a munka és magánélet közötti egyensúly megteremtésében. Mind a kérdezett, mind a partnere szokásostól eltérő munkarendje akadályozhatja a családi életet, és így növelheti a munka és magánélet közötti konfliktust. Azt várjuk, hogy a hosszabb munkaidőnek és a szokásostól eltérő munkarendnek csökkent a negatív hatása a válság alatt, mert a dolgozó szülők hajlamosabbak többet dolgozni azért, hogy megtartsák a munkájukat, még ha a megszokottól eltérő munkarendben kell is dolgozniuk.

A két nem szerint nem várunk különbséget a munkaórák és a megszokottól eltérő munkarend tekintetében. Habár a partner munkaórájának és munkarendjének tekintetében a korábbi kutatások alapján (Craig és Powell 2011; Hofacker és König 2013) azt feltételezzük, hogy az a nőkre erősebben hat, mint a férfiakra.

H1.2. Korábbi kutatások (pl. Steiber 2009) már rámutattak, hogy mind az idő, mind a teljesítmény alapú munkaintenzitás növeli a munka és a magánélet közötti feszültséget. Azt várjuk tehát, hogy mind a válság előtt, mind a válság után ezek negatívan hatnak. Genderszempontról azt feltételezzük, hogy a teljesítmény alapú munkaintenzitásnak nagyobb negatív hatása van a munka és magánélet közötti konfliktusra a férfiak körében a válás alatt, mivel a férfiak felülreprezentáltak azokban a szektorokban, amelyeket a válság leginkább sújtott. Ugyanakkor azt várjuk, hogy az idő alapú munkaintenzitás nem változott jelentős mértékben, mivel az egyes országokban szigorú szabályok vonatkoznak a munkaidőre, legfeljebb a nők idő alapú munkaintenzitása növekedett, hiszen sokszor ők részmunkaidőben dolgoztak a válság előtt, így van lehetőségük arra, hogy növeljék a munkaórájuk számát a válság alatt azokban az országokban, ahol a részmunkaidős foglalkoztatás elterjedt volt.

H1.3. A bizonytalan munka és a korábbi munkanélküli lét megtapasztalása szintén növelheti a munka és a magánélet közötti konfliktust. Azt várjuk, hogy ezeknek a tényezőknek a hatása csökken a válság következtében, mivel az alkalmazottak nagy része akkor is fél a munkája elveszté-

sétől/megszűnésétől válság idején, amikor azt biztosnak véli, mivel a bizonytalanság univerzális tapasztalat lett a válság alatt. A korábbi munkanélküliségi tapasztalat is elveszítheti relevanciáját, hiszen egyre többen válnak munkanélkülivé, és így csökken a munkanélküliekkel szembeni társadalmi stigma. A korábbi kutatások alapján (Clark 2003; Hofacker és König 2013) azt feltételezzük, hogy a bizonytalanságnak erősebb hatása van a férfiakra, mint a nőkre mind a két időpontban, mert a társadalom továbbra is a férfiakat tekinti elsődleges kenyérkeresőknek.

A válság hatására vonatkozó hipotézisek mind a munka, mind a háztartás oldaláról

H2.1. Azok, akik arról számoltak be, hogy negatív változás történt az elmúlt három évben a munkafeltételeikben (*Kevésbé érdekes munkát kellett végeznie; Csökkent a fizetése; Bizonytalanná vált az állása*), nagyobb mértékű munka és magánélet közötti konfliktust élhetnek meg, mint azok a munkavállalók, akiknek nem kellett hasonlóval szembesülniük.

H2.2. Azok, akik arról számoltak be, hogy az utóbbi három évben csökkenteniük kellett a háztartás kiadásait (*Kevesebb jövedelemből kellett fenntartanom a háztartást; Hozzá kellett nyúlnom a megtakarításaimhoz vagy kölcsönt kellett felvennem ahhoz, hogy fedezni tudjam mindennapi költségeimet; Csökkentenem kellett az üdülésre vagy új háztartási gépekre fordítható kiadásaimat*), szintén nagyobb mértékű munka és magánélet közötti konfliktusról számolhatnak be, mint azon társaik, akiknek ezt nem kellett megtapasztalniuk.

Országos szintű változók hatása

H3.1. Mivel a munkanélküliségi ráta hatással van a munkavállalók jóllétére, a válság pedig növelte a munkanélküliségi rátát, így azt várjuk, hogy azokban az országokban, ahol a munkanélküliségi ráta magas volt a válság előtt, ott nagyobb mértékű volt a munka és a magánélet közötti konfliktus. A válság alatt azonban a magas munkanélküliségi ráta hatása eltűnik, mivel a munkavállalók úgy érzik, hogy a munkaerőpiac sokkal törékenyebb lett – függetlenül a tényleges munkanélküliség ráta alakulásától.

H3.2. Azt feltételezzük, hogy azokban az országokban, ahol a munkavállalók magasabb arányban számoltak be arról, hogy negatív változás következett be a munkakörülményeikben, növekedett a munka és magánélet közötti konfliktus.

H3.3. Azt feltételezzük, hogy egyes országcsoportok között is találunk különbséget: a válság jobban érintette a posztszocialista országokat és a dél-eu-

rópai államokat, ezért ezekben az országokban emelkedett a válság alatt a munka és a magánélet közötti konfliktus az észak-európai országokhoz képest.

Adatok és módszerek

Adatok

Adataink a European Social Survey (ESS) 2. és 5. hullámából származnak, mely adatfelvételekre 2004 és 2010 őszén került sor 26, illetve 27 európai országban, valamint Izraelben az ESS által jóváhagyott többlépcsős valószínűségi mintaterv alapján. Jelen tanulmányban csak azt a 21 országot vizsgáljuk, amelyek mindkét hullámban szerepeltek: *Belgium, Csehország, Dánia, Észtország, Finnország, Franciaország, Írország, Németország, Görögország, Magyarország, Hollandia, Norvégia, Lengyelország, Portugália, Szlovákia, Szlovénia, Spanyolország, Svédország, Svájc, Ukrajna* és az *Egyesült Királyság*.

Az ESS egy nagymintás, nemzetközi longitudinális surveyvizsgálat, amelyet az a céllal kezdeményezett a European Science Foundation, hogy felmérjék a változó értékeket és attitűdöket Európa-szerte. Az ESS első hullámának adatait 2002-ben vették fel, és azóta két évente kerül sor az újabb hullámok adatfelvételeire.³ A kérdőív állandó modulokból és két változó modulból áll. 2010-ben került sor először arra, hogy egy változó modult megismételtek – kisebb módosításokkal – az ESS lekérdezése során. A *Munka, család és jóllét* változó modul ismételt felvétele teszi lehetővé, hogy vizsgálni tudjuk a válság hatását a munka és magánélet közötti konfliktusra.

A kutatás fókuszában a munka és magánélet közötti konfliktus áll, ezért kihagytuk az elemzésből azokat, akik nem rendelkeznek legalább heti 20 órás fizetett munkával. A korábbi szakirodalmakból kiderül, hogy a párkapcsolat típusa, illetve a gyerek jelenléte meghatározó a munka és a magánélet közötti konfliktus vizsgálatkor (Gregory és Milner 2009; White et al. 2003). Annak érdekében, hogy a leginkább homogén mintát kapjuk, további korlátozásokat végeztünk a mintánkon: csak azokat vontunk be az elemzésbe, akik párkapcsolatban éltek (házasság vagy élettársi kapcsolat) a kérdezés időpontjában, és 18 év alatti gyermeket neveltek.⁴ Életkori lehatárolást is végeztünk, hiszen a 21 országban eltérő nyugdíjrendszer van életben, így csak arra a korosztályra fókuszáltunk, akik minden országban aktív korúaknak számítanak, vagyis a 18 és 60 év közötti korosztályra.⁵ Habár az adatokat egyénektől

3 Eddig hat ESS-hullám felvételére került sor, az ESS hatodik hulláma csak 2013 októberétől elérhető.

4 Ez a feltétel jelentősen csökkentette a mintát, ami okozhat olyan szelekciós torzítást, hogy egyes országokban a kisgyermekes anyukák hosszú időre távol maradnak a munkapiactól, ezért ellenőriztük a modelljeink robusztusságát, és a tanulmányban jelezzük, amennyiben más eredményt kapnánk, ha a modellekbe bevonnánk azokat a kétkeresős családokat is, ahol nem él a háztartásban 19 év alatti gyermek.

5 Erre a korlátozásra azért volt szükség, mert valószínűleg kisebb munka és magánéleti konfliktust él meg az a válaszadó, aki önként, nyugdíj mellett vállal munkát. Ezen korlátozás hatására a mintaszám csak kismértékben csökkent: 15 férfit és 7 nőt zártunk ki 2004-ben és 14 férfit és 3 nőt 2010-ben.

kérdezték (egy háztartásból csak egy válaszadóval készült interjú), a válaszadóknak a partner munkakörülményeivel kapcsolatosan is tettek fel kérdéseket. Figyelembe véve, hogy nagy különbségek vannak az anyák munkapiaci részvétele tekintetében,⁶ csak azokat vontuk be az elemzésbe, ahol a partner is legalább heti 20 óra munkaidőben végzett fizetett munkát. Ez alapján a teljes mintanagyság 4567 fő volt 2004-ben (2241 férfi és 2326 nő) és 4322 volt 2010-ben (2085 férfi és 2237 nő).⁷

Változók

A munka és a magánélet közötti konfliktus mérésére egy indikátort alkottunk, amely négy olyan változóból áll, amelyek mindkét hullámban változatlanul szerepeltek a kérdőívben. A válaszadóktól ezt kérdezték: *Milyen gyakran fordul elő, hogy*

- (1) ... akkor is a munkájával kapcsolatos problémák miatt aggódik, amikor nem dolgozik;
- (2) ... túl fáradt ahhoz, hogy élvezze azokat a dolgokat, amiket otthon szeretne csinálni;
- (3) ... úgy érzi, a munkája megakadályozza abban, hogy elég időt töltsön a partnerével vagy a családjával;
- (4) ... úgy érzi, a partnerének vagy a családjának elege van az Ön munkájával kapcsolatos feszültségből?

Mind a négy változó elsősorban azt méri, hogy a munka vajon negatívan hat-e a magánéletre. Míg az első kettő általánosan méri, hogy a munka mennyire terjed át a magánszférára, addig a második két item arra fókuszál, hogy a munka mennyire befolyásolja negatívan a családi kapcsolatokat. A változókat ötfokú skálán mérték, ahol az 1-es azt jelentette, hogy soha nem fordul elő, az 5-ös pedig, hogy mindig előfordul. Kiszámoltuk a négy változóra vonatkozóan a Cronbach-alfát – elterjedt mérőeszköz a változók közötti belső konzisztencia mérésére –, amelynek az értéke 0,73. Ez azt mutatja, helyesen feltételezzük, hogy ezen változók között létezik egy latens egydimenziós struktúra, amit mi munka és magánélet közötti konfliktusnak nevezünk, és a modelljeink függő változóját alkotja. Az indexet úgy állítottuk elő, hogy összeadtuk a négy változót és elosztottuk négygel, így egy 1 és 5 közötti értékű folytonos változót kaptunk, ahol az 1 azt jelenti, hogy a válaszadó nem szembesül a munka és magánélet közötti konfliktussal, míg az 5-ös azt jelenti, hogy a válaszadó nagymértékű munka és magánéleti konfliktussal találkozik.

Ahhoz, hogy a saját és a partner munkaidejét megállapítsuk, ezt a kérdést válaszítottuk: „Az alapmunkaidejétől, illetve a munkaszerződésében meghatározott munkaidőtől függetlenül hány órát dolgozik (dolgozott) ténylegesen hetente (a főállásában), beleértve a fizetett vagy fizetetlen túlórákat is?” Ugyanezt a kérdést tették fel a partnerre vonatkozóan is. Így a ténylegesen ledolgozott munkaórát tudtuk figyelembe venni a szerződésben levő munkaóra helyett, amely pontosabb képet nyújt a valóságról. Ez

6 Vannak országok, ahol a nők a kisgyerekekkel akár három évig is távol maradhatnak a munkapiactól (pl. Magyarország), míg más országokban ez az idő jóval rövidebb (pl. Svájc).

7 Az egyes országok mintanagyságait nemi bontásban a két vizsgált időszakban a *Függelék 8. táblázata* tartalmazza.

alapján három kategóriát alkottunk: azok, akik heti 20 és 35 óra között dolgoznak;⁸ a második kategóriába azok tartoznak, akik heti 35 és 45 óra között dolgoznak; a harmadik kategóriába pedig azokat soroltuk, akik több mint heti 45 órát dolgoznak.

A heti munkaidő mellett a kérdezett és partnere megszokottól eltérő munkarendjét is figyelembe vettük. Ennek a változónak a mérésére egy additív indexet készítettünk a következő három kérdés felhasználásával: Milyen gyakran jár az Ön munkája azzal, hogy

- (1) *...esténként vagy éjszakánként is dolgoznia kell;*
- (2) *...előzetes bejelentés nélkül túlóráznia kell;*
- (3) *...hétvégéken is dolgoznia kell ?*

Ugyanezeket a változókat alkalmaztuk a partner megszokottól eltérő munkarendjének mérésére is. Az első két változóra egy hétfokú skálán lehetett válaszolni, ahol az 1-es azt jelenti, hogy soha, a 7-es pedig azt jelzi, hogy mindennap előfordul. A harmadik item esetén ez a válaszkategória értelemszerűen nem alkalmazható, így azt ennek megfelelően egy ötfokú skálán mérték, ahol az 1-es érték azt jelenti, hogy soha nem fordul elő, az 5-ös pedig azt jelzi, hogy mindig előfordul. A saját és a partner megszokottól eltérő munkarendjét folytonos változóként vontuk be a modelljeinkbe, ahol a nagyobb érték jelzi a megszokottól eltérő munkarend gyakoribb előfordulását.

A munkahelyi bizonytalanság mérésére két változót használtunk, melyeket külön-külön vontunk be a modellbe kategorikus változóként. Az első kérdés azt mérte, hogy a következő állítást mennyire tartja igaznak a saját helyzetére vonatkozóan: „Biztos munkahelyem van”. Az 1-es érték azt jelenti, hogy nem igaz az állítás, a 4-es érték pedig azt jelenti, hogy nagyon igaz. A második változó azt mérte, hogy a kérdezett vajon az élete során megtapasztalta-e már a munkanélküliséget legalább három hónapig. Ezt a változót dummyként vontuk be a modelljeinkbe, ahol a 0 azt jelzi, hogy a kérdezett még nem volt legalább három hónapig munkanélküli, míg az 1-es érték azt jelzi, hogy a válaszadónak volt ilyen tapasztalata már az élete során.

Ennek a tanulmánynak az egyik központi kérdése a válság hatásának a mérése, erre vonatkozóan az ötödik hullámban található kérdések. Ezen változók alapján két indexet hoztunk létre. Az első index a következő négy változóból épül fel:

Az elmúlt három évben megtörténtek-e Önnek az alábbiak?

- (1) *...kevésbé érdekes munkát kellett végeznie;*
- (2) *...csökkent a fizetése;*
- (3) *...rövidített munkaidőben kellett dolgoznia;*
- (4) *...bizonytalanná vált az állása?*

8 Azért a 35 órát választottuk felső határként, mert a 35 órás munkahét minden országban részfoglalkoztatásnak számít és nem teljes állásnak.

Mind a négy változó azt méri, hogy a kérdezett tapasztalt-e negatív változást a munkapiaci helyzetében a válság hatására. A válság hatása a munkapiacon nevű indexet úgy hoztuk létre, hogy összeadtuk, hogy egy válaszadó a fent felsorolt négy negatív hatásból hány érintett az elmúlt három évben. Ennek értékei 0 és 3 között változhatnak: a 0 azt jelzi, hogy egyiket sem tapasztalta, az 1 azt jelenti, hogy egy érintette a négy közül, a kettő azt jelzi, hogy kettővel kellett szembenéznie, a 3-as érték pedig azt mutatja, hogy legalább hármat vagy mind a négyet tapasztalta már a kérdezett.

A másik válságindexünk azt méri, hogy a válság milyen mértékben érintette a kérdezett háztartási körülményeit. A válság hatása a háztartásban a következő három változóból épül fel:

Milyen mértékben került sor az alábbiakra az elmúlt 3 évben?

- (1) *Kevesebb jövedelemből kellett fenntartanom a háztartást;*
- (2) *Hozzá kellett nyúlnom a megtakarításaimhoz vagy kölcsönt kellett felvennem ahhoz, hogy fedezni tudjam mindennapi költségeimet;*
- (3) *Csökkenenem kellett az üdülésre vagy új háztartási gépekre fordítható kiadásaimat.*

Mindhárom változót egy hétfokú skálán mértük, ahol a 0 azt jelenti, hogy egyáltalán nem, a 6 pedig, hogy nagymértékben. Az indexet úgy képeztük, hogy összeadtuk a három változót, így egy 0 és 18 közötti értékkel rendelkező indexet kaptunk, amit folytonos változóként vontunk be a modelljeinkbe.

Két országos szintű változót is használtunk a 4. és 5. modellekben azért, hogy az országok közötti különbséget is figyelembe vegyünk. Az egyik kontextuális változónk a munkanélküliségi ráta⁹ az adott időszakban férfiakra és nőkre nézve külön-külön. Ennek a változónak az értéke a férfiak körében 3,9% (Svájc) és 17,3% (Szlovákia) között váltakozott 2004-ben, és 4,2% (Svájc) és 21,7% (Spanyolország) között volt 2010-ben. A nőknél ennek az értéke 3,8% (Írország) és 19,9% (Lengyelország) között volt 2004-ben, és 3% (Norvégia) és 20,5% között változott 2010-ben. A két országos szintű változó mellett az országcsoport hatását is megvizsgáltuk (6. modell). Az országokat a következő öt csoportba soroltuk, figyelembe véve a munkapiaci rugalmasságát és a nők munkapiaci részvételét: északi országok (Dánia, Norvégia, Svédország, Finnország), liberális országok (Egyesült Királyság, Írország), kontinentális országok (Németország, Svájc, Franciaország, Hollandia, Belgium), poszt-szocialista országok (Csehország, Észtország, Magyarország, Lengyelország, Szlovákia, Szlovénia, Ukrajna), déli országok (Görögország, Spanyolország, Portugália).

A kontrollváltozóink közé a következő szociodemográfiai változókat vontuk be: életkor, legmagasabb iskolai végzettség, 6 év alatti gyermek jelenléte a háztartás-

⁹ A munkanélküliségi ráta használata olyan kérdéseket vet fel, hogy az mennyire képes mérni adekvát módon a munkaerőpiaci állapotot. A poszt-szocialista országokban, és különösen Magyarországon, az inaktivitás magas szintje elfedheti például a reményvesztett munkanélkülieket. Mivel nem találtunk ennél jobb mérőeszközt, ezért a problémát jelezzük, és az ezzel kapcsolatos eredményeket fenntartással kezeljük.

ban, szubjektív jövedelmi helyzet.¹⁰ (A *Függelék 9. és 10. táblázatai* összefoglalják a független változók megoszlását.)

Módszerek

Az adatok elemzéséhez többféle módszert alkalmaztunk: először a leíró statisztikákat értelmeztük az átlagértékek összehasonlításával. Ezt követően magyarázó modelleket vizsgáltunk többszintű hierarchikus regresszió segítségével. A regressziós elemzést a STATA 11.1 statisztikai programmal végeztük. Azért döntöttünk a többszintű – vagy hierarchikus lineáris – regressziós modellek alkalmazása mellett, mert egy adott ország állampolgárainak véleményalkotása nem szükségszerűen teljesen független egymástól a függő változó dimenziójában. Ha például az állam számos intézkedéssel segíti elő a munka és a magánélet közötti egyensúly megteremtését egy adott országban, akkor előfordulhat, hogy az adott ország állampolgárai kisebb konfliktust élnek meg, mint amekkoráról ugyanezek az állampolgárok számolnának be egy olyan országban, ahol nincsenek ilyen intézkedések. Ebben az esetben tehát nem garantálható a megfigyelések függetlensége, ami a standard hibák szokásos becslésének előfeltétele, így a standardhiba-becslések is torzíthatnak. A többszintű modellekben a csoport – esetünkben: ország – szintjén definiált hibataggal vesszük figyelembe, hogy az ugyanahhoz a csoporthoz tartozó egyének ismérvei nem függetlenek egymástól, és ezáltal helyesen becsüljük a standard hibákat. A becslés során az országszintű hiba varianciájára is becslést kapunk, ezáltal az is megítélhető, hogy milyen mértékű az egyének országokon belüli függése.

Az elemzést először az üres modellel kezdjük, annak érdekében, hogy megvizsgáljuk, létezik-e a függő változó struktúrája mögött egy komplex variancia. Az 1., 2. és 3. modellben egyéni szintű magyarázó változók hatását vizsgáljuk lépésenként bevonva őket. A 4. és 5. modellben pedig egyenként vonjuk be a két országos szintű magyarázó változónkat. Mivel az elemzés elsődleges célja, hogy megbecsüljük, miként hatott a jelenlegi válság a munka és a magánélet közötti konfliktusra, így ugyanazokat a változókat vonjuk be a modelljeinkbe a két időszakban. A két nemre külön modelleket futtatunk, mivel feltételezzük, a válság különbözőképpen érintette a férfiakat és a nőket.

Eredmények

A munkaidő és a munkaintenzitás a legfontosabb változók a munka oldaláról, melyek befolyásolhatják a munka és magánélet közötti konfliktust; ezért a következő táblázatban összefoglaljuk, hogy ennek a két változónak az értékei miként változtak a két időszakban országonként és nemenként (1. táblázat).

¹⁰ Azért döntöttünk a szubjektív jövedelmi helyzet használata mellett az abszolút jövedelmi helyzet helyett, mert a válaszadók magas aránya utasította vissza, hogy megadja az abszolút jövedelmét, és az abszolút jövedelem nagysága országonként jelentősen eltérhet egymástól.

1. táblázat: A heti munkaidő és a munkaintenzitás alakulása 2004 és 2010 között nemeként a 21 európai országban

Országok	Heti munkaidő				Munkaintenzitás: teljesítmény alapú			
	Nők		Férfiak		Nők		Férfiak	
	2004	2010	2004	2010	2004	2010	2004	2010
Belgium	35,7	34,9	46,3	46,8	2,35	2,64	2,34	2,61
Csehország	42,6	43,4	48,1	47,5	2,37	2,47	2,55	2,68
Dánia	37,9	36,9	43,9	43,8	2,58	2,62	2,30	2,43
Egyesült Királyság	33,4	33,3	48,2	43,8	3,07	3,37	3,02	3,23
Észtország	40,6	41,1	45,3	45,6	2,45	2,71	2,48	2,74
Finnország	39,5	38,9	45,7	45,1	2,60	2,85	2,48	2,75
Franciaország	36,7	36,2	43,2	42,8	2,08	2,33	2,49	2,52
Görögország	41,2	40,6	43,4	48,6	2,24	2,66	2,38	2,98
Hollandia	28,9	30,5	44,2	43,7	2,59	2,80	2,64	2,84
Írország	33,1	32,6	45,7	43,2	3,03	3,07	2,94	2,96
Lengyelország	44,4	40,8	51,7	48,7	2,77	2,70	2,63	2,77
Magyarország	43,1	39,4	47,0	47,4	2,92	2,84	3,03	2,85
Németország	35,3	33,4	46,2	45,8	2,63	2,69	2,74	2,85
Norvégia	36,1	37,2	44,0	42,6	2,61	2,64	2,48	2,54
Portugália	41,3	41,4	44,9	43,8	2,77	2,99	2,78	2,95
Spanyolország	40,1	39,2	45,2	44,9	2,61	2,70	2,72	3,12
Svájc	33,9	34,9	48,8	47,0	2,37	2,21	2,53	2,58
Svédország	37,4	37,0	44,3	45,0	2,58	2,72	2,63	2,74
Szlovákia	42,5	43,7	45,2	45,6	3,01	3,28	3,00	3,20
Szlovénia	44,9	43,8	46,3	47,5	2,87	2,93	2,86	2,89
Ukrajna	41,6	42,0	47,2	47,2	3,18	3,11	3,15	2,94

Forrás: European Social Survey 2004 és 2010

Minden vizsgált országban hosszabb a férfiak munkaideje, mint a nőké. A nők átlagos munkaideje a következő országokban csökkent szignifikánsan: Dánia, Németország, Magyarország és Lengyelország. Míg azokban az országokban növekedett szignifikánsan, ahol a részmunkaidejű foglalkoztatás inkább elterjedt (Hollandia, Norvégia, Svájc és Szlovákia). A férfiak átlagos munkaideje Görögországban és Szlovéniában növekedett szignifikánsan, míg az Egyesült Királyságban, Írországban, Lengyelországban, Norvégiában és Svájcban jelentősen csökkent. Jelentősen eltér az országok sorrendje, ha nemeként hasonlítjuk össze őket a munkaidő alakulásának tekintetében. Például Svájcban és Norvégiában a nők átlagos munkaideje növekedett, míg a férfiaké csökkent.

A munkaintenzitás tekintetében a tendencia sokkal tisztább, mert a teljesítmény alapú munkaintenzitás a férfiak esetében minden országban növekedett, kivéve Magyarországon és Ukrajnában. A nők munkaintenzitása a következő országokban emelkedett szignifikánsan: Belgium, Csehország, Észtország, Finnország, Franciaország, Görögország, Hollandia, Portugália, Svédország, Szlovákia és Egyesült Királyság. Csak egyetlen országban csökkent: Svájc. Összességében a leíró statisztikák rávilágítanak, hogy míg a munkaidő kis- és csökkent, addig a munkaintenzitás a legtöbb országban növekedett 2004 és 2010 között.

A 2. táblázat a függő változó átlagértékeit nemenkénti bontásban mutatja be a vizsgált 21 országra vonatkozóan a két időszakban.

2. táblázat: A munka és magánélet közötti konfliktus átlagértékei a 21 országban, nemek szerinti bontásban 2004 és 2010 között (1 = soha sincs konfliktus; 5 = mindig van konfliktus)

Országok	Nők		Férfiak	
	2004	2010	2004	2010
Belgium	2,76	2,70	2,71	2,84
Csehország	2,58	2,88	2,68	2,96
Dánia	2,73	2,66	2,65	2,66
Egyesült Királyság	2,55	2,75	2,99	2,82
Észtország	2,64	2,80	2,73	2,90
Finnország	2,81	2,87	2,84	2,87
Franciaország	2,77	2,82	2,75	2,79
Görögország	2,49	2,90	2,51	2,94
Hollandia	2,49	2,47	2,52	2,62
Írország	2,31	2,31	2,51	2,43
Lengyelország	2,81	2,68	2,82	2,84
Magyarország	2,59	2,49	2,54	2,53
Németország	2,69	2,73	2,78	2,83
Norvégia	2,51	2,44	2,64	2,58
Portugália	2,21	2,52	2,13	2,47
Spanyolország	2,58	2,53	2,61	2,72
Svájc	2,47	2,56	2,79	2,58
Svédország	2,61	2,70	2,62	2,81
Szlovákia	2,81	2,86	2,82	2,75
Szlovénia	2,61	2,61	2,59	2,60
Ukrajna	2,82	2,74	2,62	2,85

Forrás: European Social Survey 2004 és 2010

Megfigyelhető, hogy a munka és magánélet közötti konfliktus negatívan változott a legtöbb országban a két időszak között. Csehországban, Görögországban és Portu-

gáliában mindkét nem esetében szignifikánsan növekedett a munka és magánélet közötti konfliktus. Érdekes, hogy pont ez a három ország azon országok között volt, melyeket leginkább érintett a válság a korai szakaszban (Kentikelenis et al. 2012; Haugh et al. 2010).

A 3. és 4. táblázat a hierarchikus regressziós eredményeket mutatja be a férfiakra és a nőkre vonatkozóan külön-külön. Az üres modell azt mutatja, hogy a függő változó varianciájának mintegy 15,7%-a származik az országos szintű különbségekből a nők esetében, és 19,8%-a a férfiak esetében, így ez igazolja a hierarchikus regresszió alkalmazását.

Az 1. modellbe (3. táblázat) csak a szociodemográfiai háttérváltozókat vontuk be, hogy az országok közötti összetételhatást vizsgáljuk. Mivel a függő változó varianciastruktúrája csak kismértében változott, így az országok közötti különbség nem az összetételhatásból származik. A hat év alatti gyermek jelenlétének és a válaszadó korának nincs szignifikáns hatása sem a nők, sem a férfiak esetében egyik időszakban sem. Habár a korábbi kutatások azt találták, hogy a kisgyermek jelenléte általában növeli a munka és a magánélet közötti konfliktust (Gallie és Duncan 2009; Bianchi és Milkie 2010). Jelen kutatásban az eltérő eredmény abból származhat, hogy mi csak dolgozó szülőket vontunk be az elemzésünkbe. Ha azokat a kétkeresős családokat is bevontuk volna a vizsgálatba, ahol nem él a háztartásban 18 év alatti gyermek, akkor a kisgyermek jelenléte szignifikánsan megnövelte volna a munka és magánélet közötti konfliktust, azokhoz viszonyítva, akiknek nincs gyermekük. A családi állapot (házas vs. élettársi kapcsolatban él) a nők munka és magánéleti konfliktusára nincsen hatással, a férfiakéra viszont negatívan hatott a házasság a válság előtt, viszont ez a hatás eltűnt a válság alatt. A magasabb iskolai végzettség a nők esetében növelte a munka és magánéleti közötti konfliktust mindkét megfigyelt időszakban, míg a férfiaknál a magas iskolai végzettségnek csak a válság előtt volt negatív hatás a munka és magánélet közötti konfliktusra, 2010-re ennek a hatása eltűnik.

A szubjektív jövedelmi helyzet tekintetében egységes képet találtunk mind a nők, mind a férfiak tekintetében, mindkét időszakban. Azok, akik arról számoltak be, hogy nehezen jönnek ki a jövedelmükből, nagyobb mértékű munka és magánélet közötti konfliktust éltek meg azokhoz a társaikhoz viszonyítva, akik arról számoltak be, hogy kényelmesen kijönnek a jövedelmükből. Ez az eredmény összhangban áll a korábbi vizsgálatok eredményeivel (Steiber 2009; Chung 2011). Foglalkozás szerint a menedzserek a többi foglalkozási csoporthoz képest nagyobb mértékű munka és magánéleti konfliktussal találkoztak mind 2004-ben, mind 2010-ben. Azonban az eltérés nem volt szignifikáns a mezőgazdasági munkásokhoz viszonyítva 2004-ben és a felsőfokú végzettséget igénylő foglalkozásokhoz viszonyítva 2010-ben sem a férfiak, sem a nők körében.

3. táblázat: A szociodemográfiai változók hatásának vizsgálata – a hierarchikus regresszió eredményei

Változók	1. modell			
	2004		2010	
	Nők	Férfiak	Nők	Férfiak
Iskolai végzettség (referencia: középszintű iskolai végzettség)				
alapfokú iskolai végzettség vagy annál kevesebb diploma	-0,06	0,06	-0,02	-0,04
	0,12**	0,07*	0,1*	-0,07
Életkor (referencia: 30 évesnél fiatalabb)				
30 és 40 év közötti	0,003	0,11	0,01	0,04
40 és 50 év közötti	-0,06	0,11	0,02	-0,01
50 év feletti	-0,02	-0,04	0,08	-0,02
Szubjektív jövedelmi helyzet (referencia: kényelmesen megélünk a jelenlegi jövedelmünkből)				
kijövünk a jelenlegi jövedelmünkből	0,12**	0,05	0,14***	0,1**
nehezen élünk meg a jelenlegi jövedelmünkből	0,35***	0,23***	0,37***	0,29***
6 év alatti gyerek jelenléte				
	-	0,05	0,02	-0,03
Házasság				
	-	0,39*	-0,06	0,02
Foglalkozástípus (referencia: vezető)				
felsőfokú végzettséget igénylő foglalkozások	-0,2**	-0,26***	-0,06	-0,06
technikusok	-0,34***	-0,33***	-0,18**	-0,26***
irodai alkalmazottak	-0,52***	-0,61***	-0,39***	-0,37***
kereskedelemben és szolgáltatásban dolgozók	-0,35***	-0,23***	-0,19**	-0,25***
mezőgazdasági foglalkozások	-0,21	-0,07	-0,01	-0,26***
ipari építőipari foglalkozások	-0,45***	-0,43***	-0,45***	-0,38***
gépkészítők, összeszerelők	-0,45***	-0,36***	-0,17	-0,44***
szakképzettséget nem igénylő foglalkozások	-0,59***	-0,61***	-0,47***	-0,41***
Megfigyelések száma	2326	2241	2237	2085
Országok közötti variancia	0,119	0,148	0,141	0,124
Országokon belüli variancia	0,729	0,723	0,712	0,691
Log Likelihood	-2580	-2472	-2432	-2203
Wald Chi ²	183	159	144	112

Magyarázat: * p < 0,05; ** p < 0,01; *** p < 0,001

Forrás: European Social Survey 2004 és 2010 alapján saját számítás

A 2. modellbe (4. táblázat) a szociodemográfiai változók mellett a munkakörülményeket meghatározó változókat is bevontuk. A korábbi kutatásokhoz hasonlóan azt találtuk, hogy a hosszú munkaidő felerősíti mind a férfiak, mind a nők munka és magánélet közötti konfliktusát (például Gallie és Russel 2009; Tausing és Fenrick 2001; White et al. 2003), és ennek a hatása a válság alatt még erősödött is a férfiak körében, a nők körében viszont csökkent. Ezzel párhuzamosan a részmunkaidő csökkenti a munka és magánélet közötti konfliktust mindkét nem esetében. Érdekes, hogy a partner munkaideje egyik időszakban sem mutat szignifikáns hatást egyik nem esetében sem. A szokásostól eltérő munkarend mindkét nem esetében negatívan befolyásolja a munka és a magánélet közötti konfliktust mind a válság előtt, mind a válság alatt, és a partner megszokottól eltérő munkarendje is hasonlóan hatott mind a férfiakra, mind a nőkre mindkét időszakban. Ezek az eredmények csak részben támasztják alá az első hipotézisünket. Habár a munkaidő és a szokásostól eltérő munkarend meghatározóak mindkét nemnél és mindkét időszakban, de a partner munkaideje egyik nem esetében sem befolyásolja a munka és magánélet közötti konfliktust.

A munkaintenzitásra vonatkozóan azt találtuk, hogy mind a teljesítmény, mind az idő alapú munkaintenzitás növeli a férfiak és a nők munka és magánélet közötti konfliktusát 2004-ben, ahogy ezt a korábbi kutatások is alátámasztották (Gallie és Russel 2009). 2010-re a teljesítmény alapú munkaintenzitás egy kissé csökkent, míg az idő alapú munkaintenzitás egy kissé nőtt a nők körében. Míg a férfiak esetében éppen ellenkező mintázatot találtunk: nagymértékben megnövekedett 2010-re a teljesítmény alapú munkaintenzitás, míg nagyon kis mértékben, de csökkent az idő alapú intenzitás. Ezek alapján a második hipotézisünket alá tudjuk támasztani, azaz a teljesítmény alapú munkaintenzitás megnövekedett a válság hatására a férfiak körében, míg a nők esetében az idő alapú munkaintenzitás emelkedett meg. A leíró adatok is ezt a hipotézist erősítik, hiszen főként azokban az országokban emelkedett meg a nők munkaideje, ahol a részmunkaidős foglalkoztatás elterjedtebb.

A munkanélküliség korábbi megtapasztalása mindkét nem esetében növelte a munka és magánélet közötti konfliktust 2004-ben, viszont a válság alatt ennek a hatása eltűnt, ami talán azzal magyarázható, hogy a munkanélküliség megtapasztalása kevésbé jelent stigmát egy olyan időszakban, amikor a munkanélküliek száma jelentősen növekszik. Azok a férfiak, akik úgy vélték, hogy biztos a munkahelyük, kisebb mértékű munka és magánéleti konfliktusról számoltak be, mint azon társaik, akik úgy ítélték meg, hogy ez az állítás egyáltalán nem igaz 2004-ben, azonban ez a hatás 2010-re eltűnik. A nők esetében éppen ennek az ellenkezőjét tapasztaljuk: 2004-ben a biztos munkahelynek a nők esetén nincs hatása, viszont 2010-ben azok a nők, akik biztosnak vélik a munkahelyüket, alacsonyabb munka és magánélet közötti konfliktusról számoltak be. A két nem közötti különbség abból fakadhat, hogy a válság főleg azokat a szektorokat érintette, amelyekben a férfiak felülreprezentáltak, így a válság alatt még azok a férfiak is tartanak attól, hogy elveszíthetik a munkájukat, akik úgy ítélik meg, hogy biztos a munkahelyük. Ezek az eredmények részben alátámasztják a harmadik hipotézisünket, azaz a munkanélküliség megtapasztalásának a hiánya és a biztosnak gondolt munka nem tudja csökkenteni a munka és magánélet közötti konfliktust a férfiak körében a válság idején, miközben a nők esetében a biztos munka csökkenti a konfliktust a válság alatt.

Összegezve: ezek az eredmények azt mutatják, hogy a válság negatív hatása a munka és a magánélet közötti konfliktusra a közvetítő csatornákon keresztül is érvényesült. Ilyen közvetítő csatornának tekinthető például a munkaidő, a munkaintenzitás vagy a biztos munka. Az is kiderült, hogy ezeken a közvetítő csatornákon keresztül a válság elsősorban a férfiakat sújtotta, aminek a hátterében az állhat, hogy a válság korai szakasza elsősorban azokban a szektorokban okozott negatív változást, melyekben a férfiak felülreprezentáltak, mint például az autóipar (Leschke és Jepsen 2011).

4. táblázat: A szociodemográfiai és munkapiaci változók hatásának vizsgálata – hierarchikus regresszió eredményei

Változók	2. modell			
	2004		2010	
	Nők	Férfiak	Nők	Férfiak
Iskolai végzettség (referencia: középiskolai végzettség)				
alapfokú iskolai végzettség vagy annál alacsonyabb diploma	-0,07	0,04	0,02	-0,06
	0,09*	0,04	0,06	-0,07
Életkor (referencia: 30 évesnél fiatalabb)				
30 és 40 év közötti	-0,01	0,04	0,02	0,06
40 és 50 év közötti	-0,04	0,04	0,06	0,04
50 év feletti	-0,04	-0,09	0,08	0,06
Szubjektív jövedelmi helyzet (referencia: kényelmesen megélünk a jelenlegi jövedelmünkéből)				
kijövünk a jelenlegi jövedelmünkéből	0,14***	0,06	0,09*	0,11**
nehezen élünk meg a jelenlegi jövedelmünkéből	0,31***	0,22***	0,28***	0,24***
6 év alatti gyerekek jelenléte				
	-0,02	0,04	0,04	-0,01
Házás				
	-0,01	-0,01	0,01	0,08*
Foglalkozástípus (referencia: vezetők)				
felsőfokú végzettséget igénylő foglalkozások	-0,04	-0,08	-0,06	0,08
technikusok	-0,14*	-0,15**	-0,03	-0,09
irodai alkalmazottak	-0,15*	-0,26***	-0,04	-0,06
kereskedelemben és szolgáltatásban dolgozók	-0,18**	-0,1	-0,14*	-0,13*
mezőgazdasági foglalkozások	-0,31*	-0,21*	-0,11	-0,34***
ipari építőipari foglalkozások	-0,27**	-0,19***	-0,3***	-0,12*
gépkészítők, összeszerelők	-0,24*	-0,19***	-0,07	-0,22***
szakképzettséget nem igénylő foglalkozások	-0,31***	-0,34***	-0,2**	-0,17*
A munkahelyemen nagyon keményen kell dolgoznom (referencia: is – is)				
egyetért	0,13***	0,09*	0,08*	0,18***
nem ért egyet	-0,18***	-0,19***	-0,05	-0,11*
Sosincs elég időm mindent elvégezni a munkahelyemen (referencia: is – is)				
egyetért	0,09*	0,18***	0,23***	0,15***
nem ért egyet	-0,24***	-0,21***	-0,2***	-0,22***
Biztos munkahelyem van (referencia: egyáltalán nem igaz)				
kicsit igaz	-0,01	-0,02	-0,01	0,07
igaz	-0,04	-0,11*	-0,06	0,03
nagyon igaz	-0,04	-0,13**	-0,13*	-0,05
Volt legalább 3 hónapig munkanélküli				
	0,06*	0,07*	-0,01	-0,03
Megszokottól eltérő munkarend				
	0,16***	0,16***	0,17***	0,14***
Partner megszokottól eltérő munkarendje				
	0,02*	0,03*	0,02*	0,03*
Heti munkaidő (referencia: 35–45 óra)				
20–35 óra	-0,17***	-0,11*	-0,15***	-0,13*
több mint 45 óra	0,08*	0,14***	0,06*	0,17***
Partner heti munkaideje (referencia: 35–45 óra)				
20–35 óra	0,02	0,02	0,02	0,01
több mint 45 óra	-0,04	0,05	0,001	-0,05
Vállalkozó				
	-0,03	-0,03	0,2	-0,15
Megfigyelések száma				
	2326	2241	2237	2085
Országok közötti variancia				
	0,108	0,12	0,122	0,125
Országokon belüli variancia				
	0,650	0,624	0,629	0,592
Log Likelihood				
	-2308	-2138	-2154	-1882
Wald Chi²				
	834	991	816	907

Magyarázat: * p < 0,05; ** p < 0,01; *** p < 0,001

Forrás: European Social Survey 2004 és 2010 alapján saját számítás

A 3. modellben (5. táblázat) a válság közvetlen hatását elemeztük. Mivel a modellünket lépésről lépésre építettük fel, így ellenőrizni tudjuk, hogy az előző modellekbe már bevont változók hatása változik-e az új válság közvetlen hatását mérő változók bevonása után.

Azt találtuk, hogy a válság közvetlen hatása – függetlenül attól, hogy a munka vagy a háztartási szférát érinti negatívan – növeli mind a férfiak, mind a nők munka és magánélet közötti konfliktusát. Minél több dimenzióban érintett valaki, a válság a munkapiacra annál nagyobb mértékben vált ki negatív hatást a munka és magánélet közötti konfliktusra. Ráadásul a háztartási szférában történő negatív hatás függetlennek tekinthető a munkapiaci negatív hatástól, mivel akkor is szignifikánsan negatívan hat, ha kontroll alatt tartjuk a válság közvetlen hatását a munkapiacra a modellben. Ennek hátterében az állhat, hogy előfordulhat olyan eset, hogy valakinek a munkakörülményében semmilyen negatív változás nem történt az utóbbi három évben, viszont a partnerének csökkentették a fizetését, ami negatív hatással járhat a háztartás jövedelmére, és így növeli a kérdezett munka és magánéleti közötti konfliktusát is. Ez az eredmény alátámasztja a válság hatására vonatkozó két hipotézisünket. Ugyanakkor szintén megerősíti a válság közvetlen hatására vonatkozó eredményeinket is, mivel a korábbi változóinknak megmaradt a szignifikáns hatásuk, kivéve azt, hogy a biztos munka a nők esetében elveszítette szignifikáns hatását.

5. táblázat: *Közvetlen változók hatásának vizsgálata – a hierarchikus regresszió eredményei*

Változók	3. modell	
	2010	
	Nők	Férfiak
A munkahelyemen nagyon keményen kell dolgoznom (referencia: is – is)		
egyért	0,12*	0,27***
nem ért egyet	0,04	0,09
Sosincs elég időm mindent elvégezni a munkahelyemen (referencia: is – is)		
egyért	0,22***	0,15***
nem ért egyet	-0,19***	-0,21***
Biztos munkahelyem van (referencia: egyáltalán nem igaz)		
kicsit igaz	0,01	0,08
igaz	-0,02	0,05
nagyon igaz	-0,08	-0,01
Volt legalább 3 hónapig munkanélküli		
	0,003	0,01
Megszokottól eltérő munkarend		
	0,16***	0,16***
Partner megszokottól eltérő munkarendje		
	0,03*	0,02
Heti munkaidő (referencia: 35–45 óra)		
20–35 óra	-0,15***	-0,15**
több mint 45 óra	0,07*	0,17***
Partner heti munkaideje (referencia: 35–45 óra)		
20–35 óra	0,02	0,01
több mint 45 óra	0,001	-0,04
Válság hatása a munkapiacra (referencia: nem volt hatása)		
csak az egyik hatást tapasztalta	0,09**	0,1**
két hatást tapasztalt	0,12**	0,09*
legalább három hatást tapasztalt	0,17**	0,12*
Válság hatása a háztartásban		
	0,03***	0,04***
Megfigyelések száma	2237	2085
Országok közötti variancia	0,126	0,149
Országokon belüli variancia	0,624	0,605
Log Likelihood	-2136	-1862
Wald Chi ²	865	965

Magyarázat: * p < 0,05; ** p < 0,01; *** p < 0,001

Megjegyzés: A táblázatban nem szerepel az összes bevont változó. A következő változókra kontrolláltunk még: iskolai végzettség, életkori csoport, szubjektív jövedelmi helyzet, 6 év alatti gyermek jelenléte, családi állapot, foglalkozási csoport.

Forrás: European Social Survey 2010 alapján saját számítás

Végül a 4., 5. és 6. modellben (6. és 7. táblázat) azt vizsgáltuk, hogy a munkanélküliségi rátának és az aggregált munkapiaci válság indexének van-e hatása a férfiak és a nők munka és magánélet közötti konfliktusára 2010-ben. Azt találtuk, hogy azokban az országokban, ahol a munkanélküliség magas volt, mind a férfiak, mind a nők magasabb munka és a magánélet közötti konfliktust éltek meg 2004-ben, azonban a munkanélküliségi ráta hatása a válság alatt eltűnt. Ennek hátterében az állhat, hogy a dolgozó szülők a munkanélküliségi rátától függetlenül érzékelték a válságot, még akkor is, ha a munkanélküliségi ráta nem növekedett. Így a munkanélküliségi rátára vonatkozó hipotézisünket alá tudjuk támasztani.

Az aggregált válság indexének nem volt szignifikáns hatása a munka és magánélet közötti konfliktusra sem a nők, sem a férfiak között, így az erre vonatkozó hipotézist el kell, hogy vessük. Ez az eredmény azt jelzi, hogy a válság elsősorban egyéni szinten hat a dolgozó szülőkre, habár a kedvezőtlen makrokörnyezet közvetítő csatornákon befolyásolhatja a munkavállalók munka és magánélet közötti konfliktusát.

6. táblázat: A munkanélküliségi ráta és az aggregált munkapiaciválság-index hatásának vizsgálata – a hierarchikus regresszió eredményei

Változók	4. modell		5. modell	
	2004		2010	
	Nők	Férfiak	Nők	Férfiak
Munkanélküliségi ráta	0,01*	0,02*	0,003	-0,003
Válságindex	–	–	-0,17	0,03
Megfigyelések száma	2326	2241	2237	2085
Országok közötti variancia	0,106	0,132	0,132	0,123
Országokon belüli variancia	0,729	0,724	0,712	0,691
Log Likelihood	-2578	-2470	-2237	-2203
Wald Chi ²	188	163	147	113

Magyarázat: * p < 0,05; ** p < 0,01; *** p < 0,001

Megjegyzés: A táblázatban nem szerepel az összes bevont változó. A következő változókra kontrolláltunk még: iskolai végzettség, életkori csoport, szubjektív jövedelmi helyzet, 6 év alatti gyermek jelenléte, családi állapot, foglalkozási csoport.

Forrás: European Social Survey 2004 és 2010 alapján (saját számítás)

Az országcsoportokra vonatkozó hipotézist is el kell vetnünk, mivel nem növekedtek a különbségek az országcsoportok között a válság alatt egyik nem esetében sem (7. táblázat).

A válság előtt a nők valamennyi országcsoportban alacsonyabb munka és magánélet közötti konfliktust éltek meg, mint az északi országokban élő társaik – habár ez a hatás csak a liberális és a déli országokban volt szignifikáns –, ami összhangban van a korábbi kutatások eredményeivel. Ugyan a válság előtt a liberális országokban a nők, a déli országokban pedig a férfiak és a nők is kisebb munka és magánéleti konfliktust éltek meg, mint észak-európai társaik, de ennek a hatása a válság alatt eltűnt. Ez az eredmény azt is tükrözheti, hogy a liberális és posztszocialista országokban a válság egyik tünete a megnövekedett munka és magánélet közötti konfliktus.

7. táblázat: Országos szintű változók hatásának vizsgálata – hierarchikus regresszió eredményei

Változók	6. modell			
	2004		2010	
	Nők	Férfiak	Nők	Férfiak
Országcsoportok (referencia: északi)				
liberális	-0,23*	0,01	-0,19	-0,14
kontinentális	-0,06	0,01	0,005	0,002
déli	-0,26**	-0,29**	-0,04	-0,06
posztoszocialista	-0,08	-0,02	-0,02	-0,003
Megfigyelések száma	2326	2241	2237	2085
Országok közötti variancia	0,083	0,11	0,129	0,117
Országokon belüli variancia	0,729	0,723	0,712	0,691
Log Likelihood	-2575	-2467	-2430	-2202
Wald Chi ²	200	170	147	115

Magyarázat: * p < 0,05; ** p < 0,01; *** p < 0,001

Megjegyzés: A táblázatban nem szerepel az összes bevont változó. A következő változókra kontrolláltunk még: iskolai végzettség, életkori csoport, szubjektív jövedelmi helyzet, 6 év alatti gyermek jelenléte, családi állapot, foglalkozási csoport.

Forrás: European Social Survey 2004 és 2010 alapján saját számítás

Következtetések

Az ESS-felvétel második és ötödik hulláma lehetővé tette számunkra, hogy feltérképezzük a válság hatását a munka és magánélet közötti konfliktus alakulására a kétkeresős 18 év alatti gyermeket nevelő családok körében. A korábbi kutatásokkal összhangban mi is azt találtuk, hogy a munkaidő és a megszokottól eltérő munkarend az egyik legmeghatározóbb faktor mindkét vizsgált időszakban (2004-ben és 2010-ben) mindkét nem esetében, miközben a partner munkaideje nem mutatott szignifikáns hatást egyik nem esetében sem. Ezzel ellentétben a partner megszokottól eltérő munkarendje mindkét időszakban és mindkét nem esetében negatívan hatott a munka és a magánélet közötti konfliktusra. A teljesítmény alapú munkaintenzitás jelentős megemelkedése, illetve a biztos munka pozitív hatásának eltűnése a férfiak esetében azt jelzi, hogy a válság különösen a férfiak munka és magánélet közötti konfliktusát növelte.

Miután a válság közvetlen hatását mérő változókat is bevontuk a modellekbe, azt találtuk, hogy az független a válaszadó nemétől. Azok a dolgozó szülők, akiket valamilyen formában közvetlenül érintett a válság (csökkenteni kellett a háztartás kiadásait, vagy kevesebb óraszámban dolgoztak, és/vagy fizetéscsökkentés történt, vagy kevésbé érdekes munkát kellett végezniük az elmúlt 3 évben), nagyobb mértékű munka és magánélet közötti konfliktusról számoltak be. Fontos megjegyezni, hogy a válság közvetlen hatásának mérésére szolgáló változók bevonása a modellekbe nem változtatták meg a közvetett változók hatását, vagyis a férfiak munka és magánélet közötti konfliktusát a válság mind a közvetítő csatornákon, mind pedig közvetlenül is növeli.

A válság előtt a magas munkanélküliségi rátának negatív hatása volt a munka és a magánélet közötti konfliktusra, azonban ennek a hatása 2010-re eltűnt, miközben

az aggregáltválság-index változónak sem volt szignifikáns hatása egyik nemre sem 2010-ben. Ez az eredmény azt igazolja, hogy a munka és magánélet közötti konfliktus elsősorban egyéni szintű változóktól függ, és a válság hatása is egyéni szintű változókra keresztül mutatható ki (akár közvetlen, akár közvetett csatornákon) erre a tényezőre. Országcsoportok szerint kimutatható némi változás: míg a válság előtt a déli és a liberális országokban élő nők, valamint a déli országokban élő férfiak kisebb konfliktusról számoltak be, mint az északi országokban élő társaik, azonban 2010-re ez a hatás eltűnt, ami jelezheti azt, hogy ezekben az országokban a válság hatására megnövekedett a munka és a magánéleti konfliktus az északi országokhoz viszonyítva.

Kutatásunk szakpolitikai relevanciáját illetően azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a válság nemcsak a munkanélküliségen keresztül hatott negatívan az emberek jóllétére, hanem a munkapiacra maradt kétkeresős, 18 év alatti gyermeket nevelő családok egy részét is érintette azáltal, hogy megnövelte a munka és család közötti konfliktust. Az államnak így a munkapiacról kiszorult munkavállalókra kívül a kétkeresős családokra is figyelmet kellene fordítania olyan intézkedések révén, amelyek segítik a munka és a magánélet összehangolását. A jelenlegi válság első szakaszában különösen a férfiak szembesültek a válság negatív hatásával, ami egyrészt abból eredhet, hogy elsősorban azokban a szektorokban érezhető a válság, ahol a férfi munkavállalók felülreprezentáltak. Azonban azt is figyelembe kell venni, hogy a férfiakkal szemben erősebb az a norma, miszerint elsősorban az ő feladatuk a munkapiaci részvétel. Így érdemes további olyan intézkedéseket bevezetni, amelyek csökkentik ezeket a társadalmi normákat, melyek elsősorban a férfiaknak írják elő a kenyérkereső szerepet.

A két ESS-modul lehetővé tette számunkra, hogy feltárjuk a válság hatását a munka és magánélet közötti konfliktusra, azonban a következtetések levonásakor számos korlátot is figyelembe kell vennünk. A legfontosabb, hogy az eredményeink csak a válság első felére érvényesek, hiszen 2010 őszén történt az adatgyűjtés. A válság negatív hatása a későbbi szakaszban átterjedhet(ett) a nők munkapiaci helyzetére is. Fontos, hogy további kutatások szülessenek a témában, melyekkel a nőkre való átterjedési hipotézist vizsgálni tudják. A paneladatok hiánya további óvatosságra int az eredményeket illetően. Annak ellenére, hogy igyekeztünk homogén mintával dolgozni, figyelembe kell vennünk, hogy a két időszakban nem ugyanazok a személyek válaszoltak a kérdésekre.

ABSTRACT: In spite of the fact that Work–Life conflict is a frequently examined issue in family sociology, so far there are only a few studies that have investigated how the crisis has influenced the Work–Life conflict between the two genders. The aim of this paper is to reveal what kinds of factors play a role in Work–Life conflict among working parent in Europe. Besides, we also examine how the effects of these factors changed between 2004 and 2010. We analyzed these questions with individual-level data from two waves of the European Social Survey (ESS), which allow us to compare 21 European countries. Since the financial crisis affected men and women differently we analyzed the two genders in different models. Besides the descriptive statistics we applied multilevel fixed-effects estimates. Our results shed light on the fact that working fathers were more affected by the crisis than working mothers by indirect chan-

nels in its early stage. This gender difference might be due to traditional view of gender roles still being dominant in Europe.

Irodalom

- Aliaga, C. (2006): How is the Time of Women – Men Distributed in Europe? *Population and Social Conditions*, 4. European Communities: Luxembourg. http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-NK-06-004/EN/KS-NK-06-004-EN.PDF <http://epp.eurostat>
- Antonopoulos, R. (2009): The Current Economic – Financial Crisis: A Gender Perspective. The Levy Economic Institute, Working paper 562.
- Clark, A. (2003): Unemployment as a Social Norm: Psychological Evidence from Panel Data. *Journal of Labour Economic*, 21(2): 323–351.
- Craig, L. – Powell, A. (2011): Nonstandard Work Schedules, Work–Family Balance – the Gendered Division of Childcare. *Work, Employment and Society*, 25(2): 274–291.
- Crompton, R. – Gallie, D. – Purcell, K. (1996): Work, Economic Restructuring – Social Regulation. In Crompton, R. – Gallie, D. – Purcell, K. (eds.): *Changing Forms of Employment: Organisations, skills – gender*. London: Routledge.
- Crompton, R. – Lyonette, C. (2006): Work–Life Balance in Europe. *Acta Sociologica*, 49(4): 379–393.
- Chung, H. (2011): Work–Family Conflict Across 28 European Countries: A Multi-level Approach. In Drobnic, S. – Guillen, A. (eds.): *Work–Life Balance in Europe: The Role of Job Quality*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 42–68.
- Gallei, D. – Russel, H. (2009): Work–Family Conflict and Working Conditions in Western Europe. *Social Indicators Research*, 93(3): 445–467.
- Green, F. (2004): Why Has Work Effort Become More Intense? *Industrial Relations*, 43(4): 709–741.
- Gregory, A. – Milner, S. (2009): Editorial: Work–life Balance: A Matter of Choice? *Gender, Work and Organization*, 16(1): 1–13.
- Grönlund, A. – Öun, I. (2010): Rethinking Work–Family Conflicts: Dual Earner Policies, Role Conflict – Role Expansion in Western Europe. *Journal of European Special Policy*, 20(3): 179–195.
- Haugh, D. – Mourougane, A. – Chatal, O. (2010): The Automobile Industry in – Beyond the Crisis. In *Economics Department Working Paper*, No. 745. [http://search.oecd.org/officialdocuments/displaydocumentpdf/?doclanguage=en&cote=eco/wkp\(2010\)1](http://search.oecd.org/officialdocuments/displaydocumentpdf/?doclanguage=en&cote=eco/wkp(2010)1)
- Hochschild, A. (1990): *The Second Shift*. New York, NY: Avon Books.
- Hofacker, D. – König, S. (2013): Flexibility – Work–Life Conflict in Times of Crisis: A Gender Perspective. *International Journal of Sociology and Social Policy*, 33(9–10): 613–635.
- Hook, J. L. (2010): Gender Inequality in the Welfare State: Sex Segregation in Housework, 1965–2003. *American Journal of Sociology*, 115(5): 1480–1523.

- Kalleberg, A. (2009): Precarious Work, Insecure Workers: Employment Relations in Transition. *American Sociological Review*, 74(1): 1–22.
- Kentikelenis, A. – Karanikolos, M. – Papanicolas, I. – Basu, S. – McKee, M. – Stuckler, D. (2011): Health Effects of Financial Crisis: Omens of a Greek Tragedy. *The Lancet*, 378(9801): 1457–1458. [http://www.thelancet.com/journals/lancet/article/PIIS0140-6736\(11\)61556-0/fulltext](http://www.thelancet.com/journals/lancet/article/PIIS0140-6736(11)61556-0/fulltext)
- Kinnunen, U. – Mauno, S. (1998): Antecedents – Outcomes of Work–Family Conflict among Employed Women and Men in Finland. *Human Relations* 51(2): 157–177.
- Kotowska, I. E. – Matysiak, A. (2008): Reconciliation of Work and Family Within Different Institutional Settings. In Höhn, Ch. – Avramov, D. – Kotowska, I. (eds.): *People, Population Change and Policies*. European Studies of Population, Volume 1. Springer, 299–318.
- Leschke J. – Jepsen, M. (2011): The Economic Crisis – Challenge or Opportunity for Gender Equality in Social Policy Outcomes? A Comparison of Denmark, Germany and the UK. ETUI Printshop, Brussels http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2221837
- Lippe, T. van der – Jager, A. – Kops, Y. (2006): Combination Pressure: The Paid Work–Family Balance of Men and Women in European Countries. *Acta Sociologica*, 49(3): 303–319.
- McGinnity, F. – Calvert, E. (2008): Yuppie Kvetch? Work–Life Conflict and Social Class in Western Europe. ESRI working paper, No. 239. ESRI, Dublin <http://www.econstor.eu/bitstream/10419/50126/1/576826154.pdf>
- McGinnity, F. – Russel, H. (2013): Work–Family Conflict and Economic Change. In Gallie, D. (ed.): *Economic Crisis, Quality of Work, and Social Integration*. Oxford: Oxford University Press.
- Milkman, R. (1976): Women’s Work and Economic Crisis. Some Lessons of the Great Depression. *Review of Radical Political Economics*, 8(1): 71–97.
- Naithani, P. (2010): Overview of Work–Life Balance Discourse and Its Relevance in Current Economic Scenario. *Asian Social Science*, 6(6): 148–155.
- Oesch, D. – Lipps, O. (2012): Does Unemployed Hurt Less if There is More of it Around? A Panel Analysis of Life Satisfaction in Germany and Switzerland. *European Sociological Review*, 27(2): 288–290.
- Pichler, F. (2009): Determinants of Work–Life Balance: Shortcomings in the Contemporary Measurement of WLB in Large-Scale Surveys. *Social Indicator Research*, 92(3): 449–469.
- Russel, H. – McGinnity, F. (2013): Under Pressure: The Impact of Recession on Employees in Ireland. *British Journal of Industrial Relations*, <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/bjir.12018>
- Steiber, N. (2009): Reported Levels of Time-based Strain-based Conflict between Work and Family Roles in Europe: A Multilevel Approach. *Social Indicators Research*, 93(3): 469–488.

- Scherer, S. – Steiber, N. (2007): Work and Family in Conflict? The Impact of Work Demands on Family Life. In Gallie, D. (ed.): *Employment Regimes and the Quality of Work*. Oxford: Oxford University Press, 137–178.
- Tausig, M. – Fenwick, R. (2001): Unbinding Time: Alternate Work Schedules and Work–Life Balance. *Journal of Family and Economic Issues*, 22(2): 101–119.
- White, M. – Hill, S. – McGovern, P. – Mills, C. – Smeaton, D. (2003): „High-performance” Management Practices, Working Hours and Work–Life Balance. *British Journal of Industrial Relations*, 41(2): 175–195.
- Winkelmann, L. – Winkelmann, R. (1998): Why are the Unemployed so Unhappy? Evidence from Panel Data. *Economica*, 65(267): 1–15.

Függelék

8. táblázat: A vizsgálatba bevont országok elemszámai nemek szerint 2004 és 2010-ben

Országok	2004		2010	
	Nők	Férfiak	Nők	Férfiak
Belgium	111	102	131	113
Svájc	120	125	113	127
Csehország	108	107	117	129
Németország	147	112	116	69
Dánia	155	173	114	114
Észtország	151	113	116	121
Spanyolország	94	74	92	69
Finnország	83	61	105	106
Franciaország	112	108	98	70
Egyesült Királyság	102	87	107	113
Görögország	87	129	92	82
Magyarország	79	77	122	100
Írország	145	138	155	141
Hollandia	147	174	138	159
Norvégia	99	108	79	84
Lengyelország	83	91	109	110
Portugália	73	68	54	66
Svédország	177	191	133	104
Szlovénia	86	73	83	87
Szlovákia	81	75	107	83
Ukrajna	86	89	61	58

Forrás: European Social Survey 2004 és 2010 alapján saját számítás

9. táblázat: A regressziós modellek független változóinak eloszlása nemek szerinti bontásban, az ESS második hulláma alapján

Változók	Nők		Férfiak	
	N	(%)	N	(%)
Legmagasabb iskolai végzettség				
alapfokú vagy annál alacsonyabb	376	14	655	18
középszkolai	1180	45	1808	49
diploma	1057	50	1217	33
Életkori csoportok				
30 év alatti	265	10	263	7
30 és 40 év közötti	1178	45	1483	40
40 és 50 év közötti	1002	38	1493	40
50 év feletti	178	7	462	13
Szubjektív jövedelmi helyzet				
kényelmesen megélünk a jelenlegi jövedelmünkben	510	21	716	20
kijövünk a jelenlegi jövedelmünkben	1135	46	1670	48
nehezen élünk meg a jelenlegi jövedelmünkben	802	33	1121	32
6 év alatti gyerek jelenléte				
van	1547	59	1926	52
nincs	1076	41	1775	48
Családi állapot				
házas	336	13	449	12
élettársi kapcsolat	2287	87	3252	88
Foglalkozás típusa				
vezetők	188	7	549	15
felsőfokú végzettséget igénylő foglalkozások	535	20	555	15
technikusok	599	23	542	15
irodai alkalmazottak	354	14	163	5
kereskedelemben és szolgáltatásban dolgozók	476	18	267	7
mezőgazdasági foglalkozások	43	2	136	4
ipari építőipari foglalkozások	105	4	784	21
gépkezelők, összeszerelők	87	3	416	12
szakképzettséget nem igénylő foglalkozások	182	7	195	6
A munkahelyemen nagyon keményen kell dolgoznom				
egyetért	1481	63	1982	66
is – is	503	21	640	21
nem ért egyet	365	16	396	13
Sosincs elég időm mindent elvégezni a munkahelyemen				
egyetért	976	42	1193	39
is – is	478	20	712	24
nem ért egyet	892	38	1111	37
Biztos munkahelyem van				
egyáltalán nem igaz	327	14	388	13
kicsit igaz	449	20	583	20
igaz	804	35	1159	39
nagyon igaz	709	31	831	28
Volt-e legalább 3 hónapig munkanélküli				
igen	790	30	1001	27
nem	1829	70	2691	73
Megszokottól eltérő munkarend (folytonos változó)				
Partner megszokottól eltérő munkarendje (folytonos változó)				
Heti munkaidő				
20–35 óra	807	31	254	7
35–45 óra	1262	48	1716	46
több mint 45 óra	554	21	1731	47
Partner heti munkaideje				
20–35 óra	207	8	992	27
35–45 óra	1264	48	1150	31
több mint 45 óra	1152	44	1559	42

10. táblázat: A regressziós modellek független változóinak eloszlása nemek szerinti bontásban, az ESS ötödik hulláma alapján

Változók	Nők		Férfiak	
	N	(%)	N	(%)
Legmagasabb iskolai végzettség				
alapfokú vagy annál alacsonyabb	660	26	1238	39
középsiskolai	933	37	1094	34
diploma	948	37	866	27
Életkori csoportok				
30 év alatti	174	7	225	7
30 és 40 év közötti	1087	43	1115	35
40 és 50 év közötti	1102	43	1411	44
50 év feletti	178	7	447	14
Szubjektív jövedelemi helyzet				
kényelmesen megélünk a jelenlegi jövedelmünkben	523	21	1108	35
kijövünk a jelenlegi jövedelmünkben	1148	45	1497	47
nehezen élünk meg a jelenlegi jövedelmünkben	864	34	586	18
6 év alatti gyerek jelenléte				
van	1409	55	1573	49
nincs	1132	45	1625	51
Családi állapot				
házas	2098	83	2633	82
élettársi kapcsolat	443	17	565	18
Foglalkozás típusa				
vezetők	210	8	469	15
felsőfokú végzettséget igénylő foglalkozások	597	24	493	15
technikusok	537	21	453	14
irodai alkalmazottak	349	14	169	5
kereskedelemben és szolgáltatásban dolgozók	488	19	233	7
mezőgazdasági foglalkozások	31	1	87	3
ipari építőipari foglalkozások	65	3	675	21
gépkézelők, összeszerelők	75	3	386	12
szakképzettséget nem igénylő foglalkozások	175	7	198	6
A munkahelyemen nagyon keményen kell dolgoznom				
egyetért	1571	70	1815	69
is – is	432	19	516	20
nem ért egyet	253	11	282	11
Sosincs elég időm mindent elvégezni a munkahelyemen				
egyetért	970	43	1083	41
is – is	479	21	640	25
nem ért egyet	806	36	890	34
Biztos munkahelyem van				
egyáltalán nem igaz	340	15	324	13
kicsit igaz	450	20	531	21
igaz	680	31	884	34
nagyon igaz	753	34	832	32
Volt-e legalább 3 hónapig munkanélküli				
igen	764	30	832	26
nem	1773	70	2365	74
Megszokottól eltérő munkarend (folytonos változó)				
Partner megszokottól eltérő munkarendje (folytonos változó)				
Heti munkaidő				
20–35 óra	859	34	256	8
35–45 óra	1137	45	1411	44
több mint 45 óra	545	21	1531	48
Partner heti munkaideje				
20–35 óra	213	8	920	29
35–45 óra	1203	47	967	30
több mint 45 óra	1146	45	1312	41
Krízis index a munkapiacon				
nem érintett	1643	65	2008	63
egy szegmensben érintett	589	23	771	24
mindkét szegmensben érintett	309	12	419	13
Krízis index a háztartásban (folytonos változó)				